

КРИМІНОЛОГІЧНЕ ВИЗНАЧЕННЯ ТЕРМІНА «СІМЕЙНО-ПОБУТОВА СФЕРА»

ФІЛОНЕНКО Ганна Михайлівна - доцент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної академії прокуратури України

УДК 343.914 (477)

Стаття посвячена дослідженню терміна «сімейно-побутова сфера», що може дати можливість об'єктивно оцінити розмах преступлений в цій сфері. В роботі определена сукупність цих суспільних відносин, які включають сімейно-побутову сферу. Особливо досліджені сімейні і побутові відносини, визначається їх суспільне відношення. Зроблено висновок, що відносинами сімейно-побутової сфери, являються особисті відносини між членами сім'ї, родичами, друзями, сусідами, знайомими, пов'язані з споживанням матеріальних і духовних цінностей.

Ключові слова: сім'я, побут, відносини, сімейно-побутова сфера, співвідношення.

Проблема насильства в сім'ї та запобігання йому є надзвичайно актуальною для сучасного українського суспільства, тому що сімейне насильство трансформується у насильство серед неповнолітніх, молоді, жінок, які передають цю зловісну «естафету» майбутнім поколінням [1, с.231]. Звісно, кримінальне насильство в сфері сімейно-побутових відносин – не нове соціальне явище, проте його порівняно недавно стали широко обговорювати. Це не тільки негативна ситуація в родині, а й спосіб життя цілого суспільства, оскільки сім'я – це осередок суспільства, а сімейно-побутова сфера відбиває внутрішній стан суспільства.

Вивчення феномена сімейно-побутової злочинності займалися відомі вчені-юрис-

ти Ю.М. Антонян, Б.С. Волков, В.О. Глушков, О.М. Джужа, А.І. Долгова, А.П. Закалюк, М.Й. Коржанський, В.М. Кудрявцев, Ф.А. Лопушанський, О.В. Старков, Д.А. Шестаков та ін.

Метою даної статті є дослідження терміну «сімейно-побутова сфера», що може надати можливість об'єктивно оцінити розмах злочинів у цій сфері. Слід сказати, що на сьогодні юридична література містить багато варіантів назви злочинів, які вчиняються щодо членів своєї сім'ї, своїх родичів, близьких, знайомих. Частіше використовуються такі терміни: сімейно-побутові злочини; злочини, які вчиняються у сфері сімейно-побутових відносин; побутові злочини; побутова злочинність; злочини, які вчиняються на побутовому ґрунті; злочини, які вчиняються за побутовими мотивами, злочинність у сфері сім'ї.

Один з найавторитетніших науковців, який займається розробкою проблем сімейної кримінології, Шестаков Д.А. відносить до пріоритетних напрямів кримінології злочинність у сфері сім'ї, тобто злочини, які вчиняються одними членами сім'ї проти інших її членів [2, с.50]. Побегайло Е.Ф. виділяє злочини з побутових мотивів, у сферах дозвілля і частково побуту [3, с. 238-244], на ґрунті сімейно-побутових конфліктів, за мотивами чисто особистого характеру [4, с. 11]. Г.А. Панфілов використовує поняття «побутовий злочин» [5, с. 52], Б.М. Головкин – «злочини у сімейно-побутовій сфері» [6, с.10], Л.В. Крижна – «злочини у сфері сімейно-побутових відносин» [7, с.7]. Також вважаємо правильною

думку Д. А. Корецького: «Поняття побутових злочинів не ідентичне поняттю злочинів, які вчиняються у сфері побуту, і віднесення всіх вчинених у сфері побуту злочинів до категорії побутових призвело б до невиправданого розширення поняття побутового злочину [8, с.8]. Дуже слушною з цього приводу також є думка А.П. Закалюка: «Останнім часом поширилася практика виокремлення злочинів згаданої групи за ознакою місця їх вчинення – в сім'ї. Точне дотримання цієї ознаки може зменшити фактичну кількість злочинів, що вчиняються між членами сім'ї, за рахунок виключення з неї тих злочинів, які вчиняються поза безпосереднім перебуванням сім'ї, тобто місцем, де проживає сім'я. Названа диференціація, крім того, нівелює підґрунтя, на якому вчиняються насильницькі злочини цієї групи, а саме – сімейно-побутові відносини» [9, с.55]. Отже, навіть поверхневий огляд наведених понять дає змогу встановити, що відмінності між цими поняттями полягають у: 1) характері відносин між винним і потерпілим; 2) просторово-часових межах сфери здійснення злочину; 3) мотивації протиправної поведінки особи. Науковці, як правило, в назві цієї групи злочинів, роблять акцент або на сферу злочинних проявів (у сфері сімейно-побутових відносин, у сфері сім'ї, у сфері побуту тощо), або на мотивацію (на побутовому ґрунті, з особистих мотивів, з побутових мотивів).

Постає питання: чи йде мова про вживання різних термінів для позначення одного і того ж явища, чи кожен з перелічених термінів відповідає певному виду злочинів? Вважаємо, що розходження в назвах породжують відмінності в переліку злочинних діянь, більш правильним буде використання терміну «злочини у сімейно-побутовій сфері». Тому визначимо сукупність тих суспільних відносин, які включає сімейно-побутова сфера.

Сімейним кодексом України встановлено, що сім'я є первинним та основним осередком суспільства. Сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Подружжя вважається сім'єю і тоді, коли дружина та чоловік у зв'язку з навчанням, роботою, лікуванням, необхідністю догляду за батьками, дітьми та з інших поважних причин не про-

живають спільно (стаття 3). У соціології сім'я – це соціальний інститут (з точки зору суспільного санкціонування шлюбно-сімейних відносин) і разом з тим мала соціальна група, що володіє історично означеною організацією, члени якої пов'язані шлюбними або родинними відносинами, спільністю побуту та взаємною моральною відповідальністю, соціальна необхідність в якій обумовлена потребою суспільства у фізичному та духовному відтворенні населення [10, с. 131].

Існують повні сім'ї, що включають основні типи родинних стосунків, і неповні: наприклад, тільки подружжя (без дітей), мати й дитина і т. ін. Сім'ю започатковує подружжя. Молода сім'я, що складається з чоловіка й дружини, є умовно першою структурною формою. Народження першої дитини започатковує якісно нову фазу, з'являється другий різновид сімейних зв'язків: кровні стосунки «батьки–діти». Виникає так звана нуклеарна сім'я, що складається з батьків і неповнолітніх дітей. Нуклеарна сім'я може бути поширена, в разі коли дорослі діти одружуються, але залишаються жити під одним дахом з батьками. У молодих, у свою чергу, народжуються діти й родина стає багатопокілінною. З'являється третій тип зв'язків – родинні стосунки, що не мають спільного кореня, родоводу. Наприклад, зв'язки «теща-зять» або «свекруха-невістка», свояцтво різних форм і ступенів не є кровним, але вони також регулюються сімейними нормами, входять до складу інституту сім'ї [11, с.89].

Але сім'я, як підсистема суспільства та соціальний інститут, не простий виконавець таких функцій, як народження, утримання і соціалізація нових поколінь. Вона активний елемент і агент соціальних змін [12, с.7]. Тому сім'я охороняється державою, і це положення закріплено ст. 51 Конституції України. Роль сім'ї виявляється також у посередництві при узгодженні інтересів особистості, суспільства і держави. У свою чергу, ступінь узгодженості або неузгодженості згаданих інтересів визначає різноманітні наслідки як для держави і суспільства в цілому, так і для самої особистості.

Особливістю сімейних відносин є не тільки те, що вони засновані на родинних

зв'язках. У сім'ї формуються і підтримуються матеріальні і духовні потреби людини, певні традиції, відбувається становлення особистості. Однак при цьому нерідко виникають і різні протиріччя, найбільш гострі з яких при певному збігу обставин переходять в конфлікти, а останні іноді переростають в злочинні посягання.

Сфера побуту у філософській та соціологічній літературі розуміється як невиробнича сфера життя, що безпосередньо пов'язана зі споживанням матеріальних і духовних цінностей, формами і способами цього споживання. Це невиробнича сфера людського життя, невіддільна від інших сфер життєдіяльності особистості; повсякденне життя, засноване на звичному розпорядку, традиціях [13, с.13]. Таким чином, побут є однією з основних форм суспільного життя, де формується і отримує виховання людина, задовольняються її потреби, встановлюються та відбуваються різноманітні повсякденні стосунки. Кримінологами сфера побуту визначається як сукупність невиробничих відносин сімейно-побутового, комунально-побутового, дозвільно-побутового та виробничо-побутового характеру, що виникають з приводу задоволення матеріальних і духовних потреб людини [14, с. 23]. Д.А. Корецький сферу побуту визначає як сукупність невиробничих територій і неробочого часу індивідів, в якій вони задовольняють свої матеріальні і духовні потреби, у тому числі у відпочинку і відновленні сил, встановленні і розвитку сімейних взаємовідносин, вихованні дітей, проведенні дозвілля і т. д. [8, с.7].

Не може не виникнути питання: як співвідносяться між собою «сфера сім'ї» і «сфера побуту»? У кримінологічній літературі це питання є дискусійним. Така невизначеність пояснюється відсутністю в філософській і соціологічній літературі однозначного розуміння і чітких критеріїв розмежування основних сфер життєдіяльності людини.

У вирішенні даного питання ми спираємося на думку Г.А. Панфілова, який виокремлює дві основні спрямованості побутової сфери: 1) особисто-побутову (сім'я, спорідненість, дружба, сусідство); 2) суспільно-побутову (суспільний побут, побутові послуги, вільний час, спілкування) [5, с.52]. У такому разі по-

бут і сім'я співвідносяться між собою як загальне і одиничне. Під загальним розуміють властивості і відношення предмета, явища чи процесу, тотожні властивостям інших явищ, процесів, предметів. Категорія одиничне характеризує окремий предмет, явище, процес, що відрізняється за своїми просторовими, часовими та іншими властивостями від подібних йому. Одиничне і загальне перебувають у діалектичному зв'язку. Загальне не існує само по собі, в «чистому» вигляді. Воно завжди реалізується в одиничному і через одиничне. Одиничне, у свою чергу, входить у ту чи іншу групу предметів і має в собі певні загальні риси [15, с.107]. Отже, сімейні відносини входять до побутових відносин і тісно пов'язані між собою, але було б неправильно усі сімейні відносини ототожнювати з побутовими. Однак, сфера сім'ї поза сферою побуту не може існувати, а ось відносин побутові цілком нормально можуть існувати без сім'ї. Так само між собою співвідносяться сфера побуту і сфера дозвілля, де дозвілля (вільний час) є частиною позаробочого часу, що залишилася у людини, за врахуванням різного роду необхідних дій.

Є.П. Кім у своїй праці «Злочинність у сфері побутових відносин та її попередження органами внутрішніх справ» виділяє чотири основні складові сфери побуту:

- сімейно-побутова;
- комунально-побутова;
- дозвільно-побутова;
- виробничо-побутова [14, с.10-11].

Ф.А. Лопушанський більш деталізував складові побуту, і виокремив наступні сфери життєдіяльності:

- суспільно-виробнича;
- навчальна;
- суспільно-політична;
- сімейно-побутова;
- дозвілля.

Сімейно-побутова сфера, на його думку, складається з трьох основних різновидів:

- внутрішньо-сімейного (включає відносини між чоловіком та жінкою, батьками і дітьми);
- особисто-побутового (це відносини в побутових мікрогрупах поза сім'єю);
- суспільно-побутового (включає суспільний побут, побутові послуги, міжособистісне спілкування в громадських місцях тощо) [16, с.9-10].

Таким чином, автору вдалося доволі чітко визначити просторово – часові межі основних сфер життєдіяльності людини. Дійсно, основною формою спільності в побуті є сім'я. Головним елементом внутрішньосімейного спілкування слід вважати шлюбно-сімейні відносини. Шлюб – це настанова, що регулює стосунки чоловіка й жінки, визначає коло прав та обов'язків подружжя по відношенню як один до одного, так і до дітей, майна, оточення[11, с.90]. Сім'я – це спільність, що базується на шлюбних стосунках, кровних та родинних зв'язках; вона охоплює коло людей, які мають спільний побут, хатнє господарство (домогосподарство). Поряд з сім'єю для побуту характерні також більш широкі форми особистісного спілкування: дружба, сусідство, знайомство. Важливою складовою частиною побуту є і так звані неформальні малі соціальні групи (побутові мікрогрупи у Ф.А. Лопушанського), у яких людей об'єднує спільність поглядів, інтересів, хобі, прагнень, почуття симпатії, приязні, любові тощо. Всі названі складові слід враховувати при визначенні суспільних відносин, які включає в себе сімейно-побутова сфера.

Але окрім визначення просторово-часових кордонів сімейно-побутової сфери, не слід забувати про таку суттєву ознаку, як характер зв'язків між суб'єктами відносин цієї сфери. Вочевидь, що між ними (винною особою та особою потерпілою) наявні особисто-побутові відносини, що склалися до здійснення злочину. «Це означає, що винний і потерпілий у період, який передував здійсненню злочину, не лише наочно знали один одного, але знаходилися між собою в певних відносинах особистого характеру» [7, с.10], – як правильно зауважує Л.В. Крижна.

Відносини особистого характеру у сімейно-побутовій сфері перш за все представлені шлюбно-сімейними відносинами. Це відносини, що складаються між подружжям. По-друге, це відносини між родичами (спорідненість по висхідній і нисхідній лініях). За своїм характером і змістом взаємовідносини при спорідненості можуть бути як близькими, довірчими, так і носити формально-родинний характер. Згідно зі ст. 3 Кримінально-процесуального кодексу до близьких родичів та членів сім'ї відносяться: чоловік,

дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі. По-третє, це відносини дружби, тобто стосунки, в основі яких лежить взаємна прихильність, довір'я, відданість, товариська солідарність, духовна близькість, спільність інтересів[17, с.329]. Дружні або інтимні відносини часто зароджуються в неформальних групах за місцем проживання, навчання, роботи. І по-четверте, це відносини сусідства (близькість із ким-небудь за місцем проживання[17, с.1417]). Виходячи з географічного розташування, межі сусідства можуть бути доволі таки розмиті: у межах будинку, двору, мікрорайону. Розгляд сусідства за розширеними межами може викликати певні труднощі, з точки зору кримінології, адже такі відносини носять переважно формальний характер, вони засновані на візуальному знайомстві, приналежності до певної території. Тому необхідно звизити ці межі до близьких сусідів, тобто «до сусідства, що характеризується безпосередньою територіальною близькістю, комунально-побутовими інтересами і побутовою взаємозалежністю, а також соціально-психологічним зв'язком, встановленим при такому сусідстві, за своїм характером близьким до родинно-дружнього» [5, с.54].

З точки зору цілей кримінологічного дослідження, Д.А. Шестаков визначає поняття сфери сімейно-побутових відносин як комплекс історично обумовлених традицій, звичаїв, що утворюють уклад невиробничого життя людини, що припускають наявність певної системи соціальних відносин між людьми в спільнотах сімейних, сусідських, які можуть бути обмежені соціально-психологічними зв'язками, виникаючими при постійному спілкуванні (у квартирі, будинку, гуртожитку) і виконують функції задоволення потреб людей [16, с.10].

Отже, визначаючи сукупність тих суспіль-

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню терміна «сімейно-побутова сфера», що може надати можливість об'єктивно оцінити розмах злочинів у цій сфері. У роботі визначено сукупність тих суспільних відносин, які включає сімейно-побутова сфера. Окремо досліджені сімейні та побутові відносини, зазначається їх співвідношення. Робиться висновок, що відносинами сімейно-побутової сфери, є особистісні відносини між членами сім'ї, родичами, друзями, сусідами, знайомими, пов'язані зі споживанням невиробничих матеріальних і духовних цінностей.

SUMMARY

The article is devoted to investigation of the term "family and domestic sphere", which may provide an opportunity to objectively assess the extent of crimes in this sphere. Set of social relations that includes the family and domestic sphere are defined in the article. Family and domestic relations are investigated separately, their correlation is defined. It is concluded that the relationship of family and domestic sphere is the personal relationships between family members, relatives, friends, neighbors, acquaintances associated with the consumption of non-production material and spiritual values.

них відносин, які включає в себе сімейно-побутова сфера, можна зробити висновок, що такими є особистісні відносини між членами сім'ї, родичами, друзями, сусідами, знайомими, пов'язані зі споживанням невиробничих матеріальних і духовних цінностей і засновані на звичному розпорядку та традиціях, що відбуваються на невиробничих територіях і в неробочий час.

Література

1. Лунеев В.В. Преступность XX века. Мировой криминологический анализ / В.В. Лунеев. – М.: Норма, 1997. – 525 с.
2. Шестаков Д.А. Семейная криминология: семья – конфликт – предупреждение / Д.А. Шестаков. – СПб.: Издательство С-Петербургского ун-та, 1996. – 264 с.
3. Криминология / Под ред. И.И. Карпец, А.А.Герцензона. – М.: Изд-во МГУ, 1994. – 415с.
4. Побегайло Э.Ф. Криминологическая характеристика лиц, совершивших тяжкие насильственные преступления / Э.Ф. Побегайло. – М., 1976. – 60 с.
5. Панфилов Г.А. О содержании понятия бытового преступления / Г.А. Панфилов // Вопросы борьбы с преступностью. – Вып. 26. – М., 1977. – С.50-65.
6. Головкин Б. М. Криминологічні проблеми умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень, що вчиняються у сімейно-побутовій сфері / Б. М. Головкин. – Х. : Нове слово, 2004. – 252 с.
7. Крижна Л.В. Злочини у сфері сімейно-побутових відносин (криминологічний аспект) / - Л.В. Крижна : Монографія. – К.: КІВС, 2003. – 106 с.
8. Корецький Д.А. Тяжкие бытовые преступления и их предупреждение: Учебное пособие

/ Д.А. Корецкий. – М: ВЗЮШ МВД СССР, 1989. – 84 с.

9. Закалюк А.П. Курс сучасної української криминології : теорія і практика : У 3-кн. : Кн. 2 : Криминологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів / А.П. Закалюк. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. – 712 с.

10. Соціологія : підручник / М. П. Требін, В. Д. Воднік, Г. П. Клімова та ін.; за ред. М. П. Требіна. – Х. : Право, 2010. – 224 с.

11. Руценко І.П. Соціологія: курс лекцій / І.П. Руценко. – Х.: Харків:Ун-т внутр. справ, 1996. – 210 с.

12. Антонов А.И. Социология семьи / А.И. Антонов, В.М. Медков. – М.: Изд-во МГУ: Изд-во Международного университета бизнеса и управления («Братья Карич»), 1996 – 304с.

13. Антонян Ю. М. Воспитание молодежи в быту / Ю.М. Антонян, Г.М. Миньковский. – М., 1975. – 37 с.

14. Ким Е. П. Преступность в сфере бытовых отношений и ее предупреждение: Проблемы теории и практики: автореф. на соискание ученой степени док. юрид. наук: спец. 12.00.08 – Уголовное право и криминология; Уголовно-исполнительное право / Е.П. Ким. – М., 2002. – 51 с.

15. Касьян В. І. Філософія. Відповіді на питання екзаменаційних білетів: Навчальний посібник – 4-е вид., перераб.і доп / В. І. Касьян. – К. : Знання, 2006. – 343 с.

16. Шестаков Д.А. Предупреждение семейно-бытовых право-нарушений / Д.А. Шестаков, отв. ред. Ф. А. Лопушанский. – М.: Наука, 1989. – 233 с.

17. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К., Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.